

crkva u svijetu

PRINOSI

VELIKAN PORTRETA I OBLIKA — JURAJ DALMATINAC

Ante Josip Soldo

Dva mjeseca nakon što su Šibenčani ustanovili na gradnji katedrale »mnoge greške i omaške, protivno nakani plemenitih građana i drugih koji za tu gradnju pružaju svoju ruku pomoćnicu« — stupio je u lipnju 1441. g. na šibensku obalu »razboriti muž, majstor Juraj, klesar, sin pokojnog Mateja iz Zadra...«¹

On je ugledao na uzvisini iznad luke staru romaničku katedralu i oko nje napola podignute zidove s nekoliko stupova, dva portala, a na desnom uglu, uz glavna vrata, gotovu kapelu šibenskog plemića Dese Jakovljeva. Njegovo je majstorsko oko zapazilo ono što su već 23. travnja te godine ustanovili i šibenski građani: »... da je za nakit i ukras te crkve vrlo mnogo potrošeno, a ti novci bili gotovo bačeni jer zgrade i njezini dijelovi nisu bili složeni ni izgrađeni kako bi trebalo«. Upravo stoga su petorica izabраниh plemića, Radić Šižgorić, Ivan Tobolović, Marko Dobrojević, Šimun Divnić i Saracen Nikolin, »da bi se prešlo iz dobra u bolje«,² otišla u Veneciju i tu pronašli Jurja. U Šibeniku su 22. lipnja 1441. sklopili s njim ugovor za vođenje gradnje kroz šest godina.³

¹ O Jurju Dalmatincu postoji brojna naša i strana literatura. S našom ćemo se susretati u ovom radu. Već je I. Kukuljević (*Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, sv. III, Zagreb, 1859, 249—262) prikazao Jurjev život i rad, a proučavanje njegovih djela nastavilo se sve do danas. Posebne monografije napisali su: Lj. Karaman, *Juraj Orsini, dalmatinski arhitekt i vajar XV. vijeka*, *Almanah Jadranske straže* za g. 1926, Split 1926; isti, *Juraj Dalmatinac, Hrvatsko kolo*, Zagreb, V/1952, br. 2, 93—102; C. Fisković, *Juraj Dalmatinac, Hrv. revija*, Zagreb XIV/1941, br. 11, 586—591; isti, *Juraj Dalmatinac, Mogućnosti*, Split X/1963, br. 3, 205—237 (isti tekst u: *Juraj Dalmatinac, Monografija*, Zagreb 1964), M. Montani, *Juraj Dalmatinac i njegov krug*, Zagreb 1967.

² P. Kolendić, *Šibenska katedrala pre dolaska Orsinijeva (1430—1441)*, *Nar. starina*, Skoplje 1924, br. 8, 176. Prijevode isprava uglavnom donosimo iz M. Montani, n. dj., 12.

To je bila prekretnica Jurjeva života. On je izišao tada iz mnoštva bezimernih mletačkih klesara i graditelja te počeo samostalan stvaralački rad. Svojom izvanrednom sposobnošću on je pokrenuo bujnu umjetničku djelatnost, okupljao mlađe majstore i stvorio građevinsko-kiparsku školu, vrlo plodnu na našoj obali.

Juraj je ostao u Šibeniku sve do svoje smrti. Ubrzo se preselio iz Venecije u kameni grad pod tvrđavom sv. Mihovila, »s obitelju, imovinom i pokućstvom«, gdje su mu upravljači (prokurator) gradnje osigurali pristojan stan. U Šibeniku su mu odrasla djeca iz braka sklopljenog u Veneciji s Elizabetom de Monte, kćerkom drvodjelca Grgura. Njegov sin Pavao postao je ugledni član Šibenika te je nastojao oko gradnje crkve sv. Marije Nove, a u manji latiniziranja porijekla uzeo je prezime Orsini.⁴ Kćerka Jelena udala se za poznatog šibenskog slikara Jurja Čulinovića. Kao zaslužni član grada Juraj je stupio u Veliku bratovštinu sv. Marije od milosrđa, ustanovljenu g. 1208. u šibenskoj tvrđavi prema istoimenoj u Veneciji (Valverde), kojoj su pripadali biskupi, kanonici, knezovi, plemići i ugledniji građani.⁵ U Šibeniku je Juraj u predgrađu sv. Grgura kupio g. 1455. kuću, držao trgovinu, stekao i nešto imanja. Stoga se u nekim dokumentima naziva »Juraj iz Šibenika«, a tako ga nazivaju i neki pisci.

Od vremena do vremena, u prekidima radova oko šibenske katedrale, Juraj je odlazio i u druge krajeve, ostvarujući velebna djela u našim

³ Biskupski arhiv Šibenik (BAŠ), Fasc. 263, fol. 42v—43v: Juraj se obvezao da će se kroz kolovoz preseliti u Šibenik gdje će ostati kroz šest godina kao voditelj gradnje uz godišnju plaću od 115 ml. zl. dukata, ali će i sam raditi kao graditelj i klesar, ići u kamenolome i brinuti se za dovoz kamena, sve na svoj rizik. Uz novac građani su Jurju obećali i prikladan stan (M. Montani, n. dj., 12—14).

⁴ Stariji, a i strani, pisci Jurja su nazivali Orsini ili Giorgio di Sebenico, iako se on nikada nije tako nazivao. Prezime Orsini prvi je upotrebio njegov sin Pavao g. 1514, a Valerije Orsini mu je g. 1540. priznao da je potomak te stare rimske porodice i dozvolio mu da može upotrebljavati grb te porodice. Iz tog je spisa F. A. Galvani (*Maestro Giorgio, architetto della catedrale di Sebenico, Annuario dalmatico*, Zadar 1884, 1—9) ustvrdio da je Juraj pripadao osiromašenom ogranku porodice Orsini; kao dokaz poslužio mu je grb na Jurjevoj kući u Šibeniku na kojem se nalazi medvjed. Međutim, portal te kuće pripada renesansi, izrađen nakon Jurjeve smrti (Lj. Karaman, *Juraj Dalmatinac, Hrv. revija*, n. dj., 94 — i unaprijed navodim tu raspravu). Prema potpisivanju samog Jurja »quondam Mathei« I. Kukuljević (n. dj.), a prema njemu i drugi (kao C. Iveković, *Stolna crkva u Šibeniku i šibenska građevna škola*, u knjizi *Dalmacija*, Split 1923, 98) nazivaju ga Matejević ili Matijević što jednako ne odgovara. K. Stošić (*Katedrala u Šibeniku*, Šibenik 1926, 4; i u *Galerija uglednih šibenčana*, Šibenik 1936, 63—65) smatra da je on potomak Orsinija iz Rima, ali da je Hrvat jer ga Vasari naziva »Schiaivone«. Juraj je, međutim, živio kad se još nisu potpuno formirala prezimena, i stoga naziv Juraj Dalmatinac najbolje odgovara prezimenu našeg majstora.

⁵ A. Fosco, *Storia della Diocesi di Sebenico, Confraternite Maggiori nella città di Sebenico, Folum Dioecesanum*, Šibenik X/1891, br. 12, 99—100; K. Zorić, *Le confraternite in Dalmazia studiate nei loro manoscritti ed il loro influo sulla vita religiosa*, Rim 1949, 18—23. Pripadnici su Velikih bratovština mogli nositi tuniku ili kapu u procesijama i ophodima. Bratovštini sv. Marije pripadali su Juraj, njegova žena Elizabeta i sin Pavao. On je g. 1515. bio prokurator gradnje crkve sv. Marije Nove, završene g. 1516, u koju je prešla Bratovština iz tvrđavne crkve sv. Mihovila.

gradovima, a i u susjednoj Italiji. Jurjev život bio je ispunjen neprestanim radom, često na više mjesta, ali se uvijek vraćao svome glavnom djelu — šibenskoj katedrali...

U povodu 500-te objećnice Jurjeve smrti, što se sa zakašnjenjem slavi ove godine, donosimo ovaj kratki prikaz osebujnog njegova života, tu i tamo još nedovoljno poznatog. Željeli bismo da se čitatelji ovog lista upoznaju djelom našega najvećeg velikana prostora, oblikovanog u arhitekturi i kiparstvu.

Šibenik grad prkosa i ponosa

Stanovnici Šibenika, zbijeni u kamen ispod starohrvatske Tvrđave (castrum), obrađivali su okolne zemlje, vinograde i maslinike, ali su rano počeli iskorištavati more i baviti se trgovinom i pomorstvom.⁶ Kad su se gospodarski ojačali, počeli su ulaziti u borbu za more, sklapati trgovačke ugovore s primorskim gradovima, a ustali su protiv jakih templara koji su im se kao nosioci kraljevske vlasti u XIII. st. nametnuli. Protiv njih Šibenčani su se oslanjali na hrvatske velikaše i nakon pada Domalda (1227) približili se gospodarima zaleđa Bribirskim knezovima. Uz njihovu pomoć, šibenski su trgovci prodirali kroz prodolinu Krke u stokom bogatu Zagoru, željnu soli a i žita iz prekomorskih strana. Za Šibenik se pročulo osobito nakon što je u njegovoj blizini svladan dio tatarskih četa (1242).⁷

Ekonomski sukobi s Trogiranima odrazili su se i u stoljetnoj borbi za crkvenu samostalnost. Samosvjесni Šibenčani nisu prezali ni od falsifikata da bi dobili svoga biskupa. Zauzimanjem Pavla Bribirskog papa Bonifacije VIII. ustanovio je g. 1298. šibensku biskupiju, da bi »oslanjajući se o našu vlast... selo (villam) Šibenik odlikovao dostojanstvom grada (civitatis)«. ⁸ Katedrala je postala crkva sv. Jakova, toliko tijesna da se posveta prvoga šibenskog biskupa morala obaviti na trgu izvan crkve.

Kroz XIV. st. grad se širio. Građani su, po uzoru drugih, stvorili statute da bi samostalno sami sobom vladali. Stoga su se i Šibenčani pridružili ostalim gradovima i hrvatskim velikašima u borbi protiv Mladena II. Bribirskog, koji je pao g. 1322. Međutim, Mlečani su im g. 1342. nametnuli svoga kneza, ali već g. 1357. Šibenčani su došli pod vlast hrvatsko-ugarškog kralja Ljudevita. Stoga su Šibenik opljačkali Mlečani g. 1383. a tada je stradala i katedrala. Pa ipak, unatoč uništenju od neprijatelja, požara i kuge, Šibenčani su razvijali svoju djelatnost i oni se uz druge naše gradove pojavljuju i na trgovima Marche i Apulije. Na staroj Katalonskoj

⁶ P. Kaer, *Povjesne crte grada Šibenika i njegove okolice*, I i II, Šibenik 1908; J. Soldo, *Šibenik, rodni grad sv. Nikole*, *Zbornik Tavelić*, Šibenik 1971, 39—46.

⁷ J. Soldo, *Provala Tatara u Hrvatsku*, *Hist. zbornik*, Zagreb XXI—XXII/1968—1969, 371—388. Taj podatak donosi arapski geograf Ismail ibn' Ali imad ub Dni Abulfeda (1273—1331) koji je crpio podatke od suvremenika toga događaja Ibn Saida (1214—1274).

⁸ D. Farlati, *Illyrici sacri*, t. IV, Venecija 1769, 459.

karti svijeta, što je na Mallorci naslikana g. 1375. za francuskog kralja Karla V, upisan je i Šibenik (Sabinich).⁹

Građanski ponos srednjovjekovnih Šibenčana želio je u svom gradu podignuti veću, veličanstveniju katedralu, sličnu — ako ne i velebniju od one što su je već bili podigli njihovi takmaci Trogirani. Ta i oni su bili zahvaćeni psihozom Europe kad se gospodarsko takmičenje prebacivalo i na umjetničko, a ono se ostvarivalo prvenstveno dizanjem katedrale, središta duhovnog života i građanskog ponosa. Stoga su na njoj sudjelovali svi građani, od kovača i zidara do kipara, slikara i zlatara. U Šibeniku se taj ponos podudario s težnjom biskupâ, prvenstveno naših ljudi — Pulsića, Žižgorića, Tolentića, Štafilića, Lucića — koji su željeli dobiti hram gdje će se moći odvijati s punim sjajem obredi, što je bilo nemoguće u maloj, oronuloj katedrali. K tome je i povećanje stanovništva prisiljavalo građane na skupu gradnju. Oni su to i naglasili kad su 10. travnja 1402, na poziv biskupa Pulsića, potpisali ispravu o gradnji nove šibenske katedrale.¹⁰

Iako je Pulsić uspio probuditi veliki zanos, ipak je do početka radova došlo dosta kasno. Kupljeno je, a i isklesano kamenje, ali je ono g. 1409. poslužilo Šibenčanima da podignu dvije kule na ulazu u luku za što uspješniju obranu od Mlečana. Uzalud je, međutim, bila teška i ogorčena borba kroz dvije godine. Šibenčani su se, iscrpljeni, a i rastrgani unutarnjim borbama, predali g. 1412. Mlečanima.

Poslijeratne prilike nisu dozvoljavale ni pomisao na radove. Pa ipak, od njih se nije odustalo. God. 1415. popločao se prostor oko stare katedrale, a g. 1424. sklopljen je ugovor s Radićem Pokrajčićem i Grubanom o klesanju kamenja. Biskup je uspio dobiti od Venecije 80 dukata za potrošeno kamenje za obalne kule, a radio je i oko dobivanja 400 zl. dukata od zapljenjenih imanja izbjeglica. God. 1426. pribavilo se nešto novca od ostavštine majstora Pribila Koseglavića.¹¹ I čini se da je u tim prvim radovima sudjelovao Bonin iz Milana koji je u gotičkoj maniri isklesao ukrase obaju portala, na zapadu »Posljednji sud«, a na sjeveru »Lavlja vrata«.¹² Njegov utjecaj u Šibeniku nije dugo potrajao jer se brzo pojavio Juraj.

Oko g. 1430. počelo se ozbiljnije misliti na početak gradnje. Biskup Bogdan sklopio je 20. svibnja te godine ugovor s majstorom Franjom

⁹ V. Pantenburg, *Das Porträt der Erde. Geschichte der Kartographie*, Stuttgart 1970, 37, tabl. 5, 38—39.

¹⁰ D. Frey, *Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Giorgio Orsini*, Kunsthistorisches Institut der K. K. Zentral-Kommission für Denkmalpflege, Beč 1913, 116.

¹¹ P. Kolendić, *Šibenska katedrala*, n. dj., 156. i sl.

¹² M. Prelog, *Dalmatinski opus Bonina da Milano. Prilozi pov. umjetnosti u Dalmaciji*, Split 13/1961, 193—215. Prije njega je P. Kolendić (*Je li Bonin iz Milana radio na šibenskoj katedrali?*, *Bulićev zbornik*, Zagreb — Split 1921, 467—470) odbacio mogućnost da je Bonin radio na katedrali jer je g. 1429. umro. Međutim, K. Stošić je (*Je li Bonin iz Milana radio na šibenskoj katedrali?*, *Vj. AHD*, sv. LII/1935—1949, Split 1950, 128—130) objavio dokumenat iz 1429. u kojem se Bonin zove »prvi majstor nove crkve sv. Jakova« i zbog toga Prelog smatra s pravom da je Bonin sudjelovao u pripremnim radovima.

Jakovljevim, prvim graditeljem šibenske katedrale. Prvotno se mislilo, a i odredilo (1428) podići katedralu na mjestu gdje je bila crkva Presv. Trojstva (danas Ivana). Međutim, od toga se odustalo da bi se pristupilo gradnji »na trgu komune uz biskupsku palaču, na mjestu gdje je sada stolna crkva . . .«, kako se 7. lipnja 1430. odlučilo. Prema zapisu ljetopisca Verancija Draganića, temeljni je kamen bio postavljen 9. travnja 1431. Usprkos svim naporima, troškovi su bili veliki a novaca malo. Uzalud je Veliko vijeće zaključilo g. 1432. da bilježnici moraju kod pravljenja oporuka tražiti od oporučitelja da ostave nešto i »za gradnju stolne crkve sv. Jakova«. ¹³ Sam biskup Pulsčić darovao je 490 dukata što ih je dobio od Venecije, izmijenio neke legatate, dok se sigurno u vrijeme kuge (1435) dobilo i milostinje za gradnju. ¹⁴ Pa ipak, taj neumorni i poletni biskup vidio je prije svoje smrti (1437) tek početak radova. Na žalost, zbog raznih uzroka, i u njih su se uvukle mnoge pogreške.

Na sreću u Šibenik je prispio Juraj Dalmatinac.

Jurjev nastup

Juraj je stigao u Šibenik kao zreli čovjek i umjetnik. Rodio se oko g. 1400. u Zadru. Izučio je graditeljstvo i klesarstvo, tada usko povezano, u Veneciji u radionici kojeg majstora. Redovno se tvrdi da je bio u radionici, ali da je ujedno i surađivao s tada poznatim majstorima, braćom Bon, na izgradnji portala »La porta della Carta« koji se nalazi između duždeve palače i crkve sv. Marka.

Upravo stoga što se Juraj već kod svog nastupa u Šibeniku pokazao kao zreli umjetnik, neki stručnjaci pretpostavljaju da je bio bliz velikanu ranorenesansnog kiparstva Donatelliju ili makar njegovu suradniku Nanni di Bartolo, dok neki drže da je bio izravno povezan s Jacopom della Quecia. ¹⁵ Svakako, odmah po dolasku Juraj je ostvario djela koja prelaze okvire gotike, a najavljuju novi stil — renesansu.

Juraj je vidio nedostatke podignutih zidina i popravio ih. On se složio s građanima da se katedrala produži te je 16. lipnja 1442. dobivena dozvola za rušenje dviju kneževih kancelarija i štale da bi se podigao prostrani prezbiterij.

Nakon toga je Juraj neznatno proširio svetište te je crkva dobila oblik latinskog križa. Na križištima je postavio jake pilone da bi se na njih mogla smiono uzdignuti kupola. Zbog neravnog terena Juraj je uzdigao korski predoltarski prostor preko šest stepenica i ogradio ga mramornim pločama.

Preko četiri, a zatim još tri stepenice Juraj je uzdigao oltarski prostor tako da je glavni žrtvenik visoko postavljen iznad lađa. Iza svetišta su apside koje odgovaraju trima gotičkim lađama.

¹³ *Volumen Statutorum legum et reformationum civitatis Sibenici*, Venecija 1608, fol. 149v.

¹⁴ P. Kolendić, *Šibenska katedrala*, n. dj., 161. i sl.; D. Frey, n. dj., 123.

¹⁵ M. Prelog, *Dva nova »putta« Jurja Dalmatinca i problem renesansne komponente u njegovoj skulpturi*, Peristil, Zagreb IV/1961, 50; C. Fisković, *Prilog Jurju Dalmatincu, Prilozi pov. umjetnosti u Dalmaciji*, Split 15/1963, 40—42.

S vanjske strane, u visini poda svetišta, Juraj je izveo jedinstveni korniž — vijenac od 71 ljudske glave, od kojih su neke iz XIX. st. kad se katedrala popravljala. Kao izraziti portretist, Juraj je u tim glavama ovjekovječio, osim općenitih tipova, i suvremenike što su se vrzali oko gradilišta, zbog poslova ili iz znatiželje, stvorio slikovnicu ljudskih karaktera, ponosne likove, ali i obične građane šibenske komune.

Iznad njih je smjestio duge kamene blokove s plitkim, već renesansnim nišama sa školjkama. Središnja, velika apsida, dobila je lijepe prozore s biforama. Taj je usklađeni rad Juraj ubilježio potomcima na vječno sjećanje, latinskim heksametrima uklesanim na nemirno pregibanom listu. Na njemu piše da je gradnja tog dijela počela g. 1443. za biskupa Jurja, potomka »slavne krvi roda Sižgorića« i kneza Fantina Pesaro. Sam Juraj skromno se potpisao ispod »putta« — dječaka što drže natpis: »Ove je svodove izveo Juraj Dalmatinac, sin Matejev«. Juraj je, naime, uz list isklesao dva »putta«, svoj omiljeli motiv. Goli dječaci, debeljuškasti, okruglih glavica, nalaze se u mnogim njegovim radovima, a ušli su u crkveno kiparstvo nešto prije s firentinskim kiparstvom Donatella.¹⁶

I dok se Juraj bavio podizanjem apsida, nađeno je novčano rješenje izgradnje kapela, traveja pobočnih lađa. Prokuratorji gradnje dobili su 27. siječnja 1444. dozvolu od biskupa i kneza da mogu sklapati ugovore s plemićima i građanima o gradnji kapela, ali su morale biti kao prva što ju je g. 1435. izveo Lovro Pincino za već spomenutog Desu.¹⁷ I tako su nastale kapele iznad kojih je Juraj stavio svoj omiljeli lisnati friz lelujavog lišća, što se javlja i u drugim njegovim radovima.

Između kiparstva i graditeljstva

Kako je, čini se, oko g. 1444. ponestalo šibenskim prokuratorima novca, Juraj se u Splitu prihvatio gradnje kapele s grobnicom splitskog sveca Arnira u crkvi sv. Benedikta ili sv. Arnira ili čak iz nepoznatih uzroka sv. Eufemije koja je pripadala benediktinkama (danas ostaci kod stare bolnice).¹⁸ Kapelu je dao podići bosanski plemić Rastoje. Juraj je predao naručitelju 20. lipnja 1448. gotovu kapelu »dobro utvrđenu i uredno izvedenu a točno kako se sporazumio i obavezao, na čast dobra majstora...«

U kapeli je Juraj izradio grobnicu (od g. 1835. u Kaštel Lukšiću). Na njoj je prikazao biskupovo kamenovanje, a iznad njega bl. Arnira kako mrtav leži ispod baldakina kojeg podržava mirno modeliran anđeo.

¹⁶ M. Prelog, *Dva nova »putta«*, n. dj., 47. On pripisuje Jurju dva gola dječaka s grbovima iz šibenske katedrale u južnom brodu.

¹⁷ J. Fosco, *La cattedrale di Sebenico ed il suo architetto Giorgio Orsini detto Dalmatico*, Šibenik 1893, 23; D. Frey, n. dj., 133—134. Inače o šibenskoj se katedrali mnogo pisalo. Stariju literaturu vidi u K. Stošić, *Katedrala*, n. dj., 20—21. Od novije spominjem: Lj. Karaman, *Pregled umjetnosti u Dalmaciji*, Zagreb 1952, 53—54; Isti, *Dalmatinske katedrale*, Zadar 1964, 25—27; V. Devetak, *Šibenska katedrala*, Šibenik 1969. (isti tekst u *Crkvi u svijetu*, Split, II/1967, br. 5, 37—62).

¹⁸ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, Split 1964, 354—357; Lj. Karaman, *Umjetnost*, n. dj., 57—58; G. Novak, *Povijest Splita*, sv. I, Split 1957, 386. i sl.

Mrtvo tijelo, gotovo u raspadanju, oplakuje »nanikača« podignutih ruku kao na srednjovjekovnim ili ranorenesansnim freskama, dok jedan muškarac, sudionik »daće« kod nogu pokojnika pije kutljačom vino.

Prizor kamenovanja Juraj je podijelio u više grupa. Rasrđeni Poljičani, uz odlučnoga i mirnog kneza Nikolu Kačića, brane svoje zemlje i navaljuju na biskupa što kleči glavom okrenutom nebu, praćen iznenađenom dvojicom klerika. Do njih jedan muškarac i dvije žene, gotovo nezainteresirani, prepričavaju nemio događaj. U tom je radu očiti utjecaj antičkih prikaza sa sarkofaga, brojnih tada u Solinu i Splitu, a moguće i firentinskog kiparstva. Iako ima neujednačenosti u tom Jurjevu radu, prizor ostavlja dojam dramatičnosti, osobito u nemirnim pokretima seljaka, naborima haljina, mišićavim nogama, a i u nemirnom pejzažu. Splićani su Jurjev rad zadovoljno prihvatili. On je dobio tu pomoćnika Ivana Krstov Brasola de Cumis koji je posjedovao svoju radionicu a i splitskog klesara Marina Mihaljevića. Svojim radom Juraj je suzbio utjecaj čiste gotike Bonina iz Milana. To se osobito odrazilo u podizanju druge kapele u splitskoj katedrali, posvećene solinskom mučeniku sv. Stašu. Ona je, prema ugovoru, morala biti slična kapeli sv. Duje što ju je g. 1427. podigao Bonino.

Usprkos Boninovoj shemi Juraj je na toj kapeli utisnuo svoj pečat. Na vrhovima zabata baldakina, što okružuje oltar i stvara kapelu, Juraj je postavio Navještenje, dva brižno isklesana kipa koja lebde nad kamenim plamenovima ivica zabata. U njima su reljefi anđela što u rukama drže grbove. Na oltaru je sv. Staš s mlinskim kamenom uz glavu, znak njegova mučeništva. Staš mirno spava na odru ispod baldakina kojeg podržava anđeo. Svetac je isklesan u punoj muževnoj snazi, što se smatra da je renesansni način prikaza svetaca prevladao kod Jurja. Jednako se utjecaj novoga duha vidi i na Bičevanju Kristovu, središnjem prizoru oltara. Krist je na tom reljefu čovjek boli koji pokušava da se odupre udarcima mučitelja. Do njega su četiri crkvena naučitelja, pokrenuta poput Krista unutrašnjim nemirom, često prisutnim u Jurjevim ostvarenjima.

Međutim, Juraj je u Splitu posegnuo i za svjetovnom arhitekturom. Sa svojim pomoćnicima izgradio je pročelja dviju Papalijećevih palača od kojih je jedna (u Žarkovoj ulici) lijepa portala u kojem se uz ukrasno kovrčasto, oštro rezano lišće ističe porodični grb. Jurjevoj se »bottegi« pripisuje palača blizu »Zlatnih vrata« s rastvorenom ložom i stubištem te portal palače Cipci — tako da je Juraj udario svoj pečat arhitekturi srednjovjekovnog Splita. Njegov se utjecaj osijeća i na brojnim kamenim ukrasima, kao na vratima poljudske kasnogotičke crkve, na kući u ulici Dosud, na kapitelima arkada stare splitske vijećnice. I na Marjanu, u kapeli Gospe od sedam žalosti, anđeli s bakljama sličje Jurjevim s oltara sv. Staša.¹⁹

¹⁹ J. Marasović—T. Marasović, *Palača kraj Zlatnih vrata u Splitu — Novo-otkriveni rad Jurja Dalmatinca ili njegove radionice*, Peristil, Zagreb V/1962, 61—70; C. Fisković, *Izgleđ splitskog Narodnog trga u prošlosti*, Peristil, Zagreb I/1954, 91; D. Kečkemet, *Renesansno klesarsko-kiparska djela u Splitu*, Prilozi pov. umjetnosti u Dalmaciji, Split 7/1953, 81; C. Fisković, *Umjetnički obrt XV—XVI stoljeća u Splitu*, Zbornik Marka Marulića JAZU, Zagreb 1950, 135. i sl.

Juraj je jednako radio (1450) u Zadru na biskupskoj palači a i na crkvi i franjevačkom klausturu.²⁰

Kamena pjesma

U isto doba (o. 1443—1450) Juraj je izvodio u Šibeniku svoj biser — krstionicu, sigurno svoje najskladnije djelo. Na njemu mu je pomagao najbolji učenik i suradnik Andrija Aleši.

Zbog prostora Juraj je krstionicu zbio u uglu katedrale, ispod južne apside. Svjetlo intimno prodire u krstionicu sa strane kroz prozorčić skriven gotičkom kamenom čipkom. Na uglovima su četiri stupa, a na njima je Juraj postavio Kristove svjedoke iz Starog Zavjeta, od kojih su se sačuvali sv. Šimun i kralj David, dok se izgubio sigurno kip sv. Ivana Krstitelja i jednoga proroka.

Kamenim fjalama, što idu od kapitela prema središtu svoda Juraj je razbio kamenu bačvasti svod na kojem su u plitkom reljefu anđeli i arkandeli. U sredini je medaljon s likom Boga-Oca, prikazana kao snažna bradata starca koji drži golubicu u poletu, simbol Duha Svetoga. Stvoritelja i Posvetitelja najavljuju gotička slova s vrpce u rukama okrunjenog proroka: »Glas je Gospodnji nad vodama«. Bog Otac promatra zdenac milosti koja se dijeli Kristovom zaslugom jer »Ovo je Sin moj preljubljeni u kojem sam se nasladio — njega slušajte«, stoji oko Očeve glave dok je priznanje očevica Kristova, starca Šimuna urezano na vrpci: »Sad otpusti, Gospodine, slugu svoga«. Nauka krštenja obučena je u likovno ruho iznad krsnog zdenca kojeg podržavaju renesansni golišavi anđeli, koje su neki pripisivali Alešiju.²¹

Za sve te radove Juraj je imao pomoćnike a i sam ih je odgajao. Od njih su se isticali već spomenuti Aleši iz Drača. On je g. 1445. postao naučnik kod Jurja, a g. 1447. majstor. Osim njega s Jurjem su surađivali Lovro Pincino i Antun Busatto što su prije njega radili na katedrali te Šibenčanin Ivan Pribislavić kao i brojni drugi tako da se oko Jurja stvorila »bottega« graditelja i klesara.²² Juraj je postao protomagister gradnje. On je odobravao radove, pravio nacрте, nabavljao kamenje iz Korčule i s Brača. Kao vrsni i priznati majstor Juraj je vodio i urbanizaciju Šibenika sudjelujući g. 1446. u gradskoj odluci da pročelja na općinskom trgu i obližnjim ulicama moraju biti od kamena. On je nadgledao i gradnju gradskih bunara što su se tada podizali. Njegovi su suradnici možda podigli kuću u kojoj je danas franjevački samostan sv. Lovre.²³ Njezino je pročelje ukrašeno brojnim ukrasima i reljefima koji imaju sličnosti s Jurjevom radionicom, kao upotreba školjke na vrhu zgrade ili maske ispod gotičkih prozora te ukras lišća.

²⁰ M. Montani, n. dj., 21. Jurja je g. 1450. pozvao zadarski nadbiskup Maffeo Valaressa da mu radi na njegovom ljetnikovcu u Sukošanu. Na samostanskoj crkvi je izradio tri velike niše koje su uništene i kapitule za klaustar.

²¹ O likovnoj ljepoti vidi C. Fisković, *Juraj Dalmatinac*, n. dj., 211. J. Soldo, *Krstionica Jurja Dalmatinca, Služba božja*, Makarska VI/1966, br. 1, 2—4.

²² C. M. Iveković, n. dj., 95. i sl.

²³ I. Dujmović, *Šibenik — vodič*, Zagreb 1966. J. Soldo, *Samostan sv. Lovre u Šibeniku*, zbornik Kačić I, Split 1967, 16—17.

Svojim zahvatima u katedrali Juraj je stvorio prostor potreban za dostojno moljenje časoslova (sv. oficija) kao i obavljanje svećanih obreda. Stoga je biskup Šižgorić, bulom pape Nikole V. *Supernae dispositionis arbitrio* od 9. travnja 1451. ustanovio mali kaptol od 12 mansionara da pomažu kanonicima pri uzveličavanju službe božje i moljenju časoslova. Te su godine prvi izabrani mansionari išli u procesiji iz svećane biskupske dvorane uz pratnju kaptola kroz katedralu u prebiterij gdje se ispljevao »Te Deum...«²⁴

Vrhunska djela

Juraj je u naponu svoga rada ostvario velebna djela u Pagu, Ankoni i Šibeniku.

God. 1443. počeo se graditi današnji Pag. Stari grad, nastanjen u rimsko doba, bio je napušten jer nije bio »smješten na mjestu utvrđenom i sigurnom tako da se čak ne može ni utvrditi« — piše u duždevoj dozvoli (2. III. 1443) kojom se dopušta da se grad sagradi na »utvrđenijem i sigurnijem mjestu.«²⁵

U taj veliki posao bio je uvučen i Juraj.²⁶ On je kao protomajstor sklopio 24. prosinca 1449. ugovor sa šibenskim zidarima Ivanom Strelićem i Vukašinom Markovićem za podizanje kula i zidina u Pagu. I kasnije je on nalazio majstore iz Šibenika i Raba, nabavljao materijal, ali, zbog nedostatka sredstava, posao je sporo napredovao. Vjerojatno je, kako neki pretpostavljaju, Juraj izradio nacrt grada, a sačuvao se u rukopisu mjesnog povjesničara Ruića.²⁷

Juraj je sa svojim suradnicima podizao palaču (1466) inače nemirnoga osorskog biskupa Antuna Palčića za kojeg je radio i u Osoru, ali se ne zna što. Njega je Juraj poznavao još u Šibeniku kao kanonika. Palčić je kao Pažanin želio prenijeti biskupsku stolicu iz nezdrava Osora u novi Pag. Stoga je i počeo podizati sebi palaču koja je morala biti slična kneževoj. Od nje je podignut samo kaštelet s balkonom. Ukrašeni nad vratnik i detalji lunete, izrađeni za palaču, danas se nalaze na jednoj kući nasuprot župskoj crkvi. Juraj je možda izradio i grobnu ploču s likom Palčića, koja je u XVIII. st. nestala. Jurjevu se suradniku Radmilu Ratkoviću Hvaraninu pripisuje podizanje kapele u Margaritinoj ulici (1467).

I župska crkva, koju su Pažani htjeli sagraditi istu kao što je bila u starom gradu, povezana je s Jurjem jer su je zidali njegovi suradnici. Juraj je g. 1466. sklopio ugovor o izradbi pročelja, ali, kako nije bilo sredstava njegov se sin Pavao (1491) morao nagađati s naručiteljima. Juraj je i na tom poslu imao samo poduzetničku ulogu dok je na njemu radio poznati rapski majstor Juraj Dimitrov i Jurjevi suradnici Ratko

²⁴ D. Farlati, n. dj., 468; A. Fosco, *Storia della diocesi di Sebenico, Biografie dei suoi vescovi, Folium dioecesanum*, Šibenik IX/1890, br. 11, 93.

²⁵ M. L. Ruich, *Delle riflessioni storiche*, MDCCLXXX, t. 2, 116—117.

²⁶ C. Fisković, *Bilješke o paškim spomenicima, Ljetopis JAZU*, knj. 57, Zagreb 1953, 51—67.

²⁷ To je utvrdio i Frey, vidi Lj. Karaman, *Juraj Dalmatinac*, n. dj., 100.

Pokrajčić, Petar Berčić, Ivan Pribislavić, Matko Stojislavić i drugi. Pročelje je bilo završeno tek u XVI. st.

Sam Juraj malo je, prema iznesenom, radio u Pagu, ali je izvršio odlučnu ulogu u urbanističkom rješenju grada što je nastajao pred njegovim očima. Šteta što sitna ekonomika Paga, pritisnuta nesigurnošću obližnjega kopna, nije dozvolila da se Jurjev duh još više u njemu ne ostvari.

Drukčije su gospodarske prilike bile u Ankoni i one su omogućile da se u tom prekomorskom gradu u potpunosti pokaže veličina Jurjeve sposobnosti.²⁸

Ankona, ili kako su je naši ljudi nazivali Jakin, bio je bogati lučki grad usko povezan i s našom obalom. Preko njega, između ostalog, stizalo je k nama uvijek potrebno žito dok su naši trgovci u Ankonu izvozili drvo, kožu, pa i razne rude. S trgovačkom robom, dosta bujnom u Šibeniku u Jurjevo doba, širio se u Ankoni glas o sposobnom graditelju Jurju. Jedan od tih poduzetnih trgovaca, ujedno i brodograditelj, Dionizije Benincasa pozvao je Jurja oko 1450. da mu ukrasi palaču što ju je bio sagradio.

Kad su ankonski trgovci vidjeli da je Juraj »vrlo vrijedan majstor kamenorezac« — kako piše njihov ljetopisac Bernabei — uzeli su ga u službu. Oni su g. 1443. počeli graditi sebi robnu kuću (Loggia dei Mercanti) i povjerali g. 1451. Jurju da izradi na njoj pročelje prema nacrtu što ga je nacrtao na papiru. Jurju je u tom radu pomagao Andrija Aleši. Po ugovoru od 14. travnja 1452, on je morao isklesati vijence i kapitule prema »ljepšem« što ga je Juraj izradio za kulaustar zadarskih franjevaca, ali i obraditi kamenje što mu ga je Juraj pripremao i dovodio iz Brača.

Pročelje je vrlo lijepo i šteta što je kasnije doživjelo preinake i što se nalazi u tijesnoj, jednoj od najprometnijih ulica stare Ankone, bez trga pred sobom tako da se ne može u cijelosti vidjeti.

Na pročelju su četiri vertikalne kamene linije koje presijecaju dvije horizontalne. One su čvrsti kostur pročelja. U prizemlju, danas baroknom, bila su tri otvora, a na prvom se katu ističu tri vitlike bifore, kasnije zatvorene, i dignut gotički ukras. U središtu pročelja, iznad glavnih vratiju Juraj je postavio konjanički lik sv. Cirijska, zaštitnika Ankone. To je konjanički lik, sav u pokretu, srednjovjekovnog oklopnika na turniru. U baldakinima prvog kata, na vertikalnim stupovima, nalaze se alegorije Snage, Umjerenosti, Razboritosti i Milosrđa. Čini se da je Juraj prepustio izradu tih kipova Alešiju, osim kipa Milosrđa — lika gole žene koju grle petorica dječaka koja se penju na njezino jako tijelo. Taj je akt punahne žene izrazito djelo zrela umjetnika. Ono se diže iznad drugih radova koji su tada napravljeni u Veneciji tako da se u njemu sjedinjuju ne samo gotika i renesansa nego, prema C. Fiskoviću, i kasniji barok.

²⁸ M. Montani, n. dj., 23; C. Fisković, *Juraj Dalmatinac*, n. dj., 222. i sl.

U Ankoni Juraj je usporedo radio i na portalu crkve S. Francesco delle Scale, koja se prije zvala Santa Maria Maggiore.

Iako je portal ostao nedovršen, ipak je on najveličanstvenije Jurjevo djelo. Iznad, danas srušenog, stepeništa diže se usred pročelja portal. Oko vrata, na dovratniku nižu se glave, slične ali ne jednake snage kao u Šibeniku, tako da se smatra da ih je Juraj prije izradio.²⁹ Iznad nadvratnika je bogato ukrašen kornič ili luneta u kojoj je vjerojatno Pribislavić, koji mu je pomagao, izradio Stigmatizaciju sv. Franje u udubini iznad koje je kanelirana školjka unutar poligonalnog baldakina. Sam baldakin završava gotičkim ukrasima. Oko središnjeg dijela su vertikalni pilastri i na njima dva tabernakula. U donjem je sjetni lik sv. Klare i asketski sv. Bernardina Sijenskog, a u gornjem sv. Antun Padovanski i Ljudevit Tuluski.

Ta su vrata već spomenutom ljetopiscu bila »veoma dostojanstvena«, a drugom suvremeniku, Ferretiju, »izvrsna i veoma pristala« te je Juraj dobio i treću narudžbu. Franjevci su željeli da im on izradi portal na njihovoj crkvi sv. Augustina (6. VI. 1460), ali ga naš umjetnik nije dovršio nego potkraj stoljeća talijanski majstori.

Okolo vrata Juraj je postavio svoje poznate elemente, volute i ukras od lišća, a prema vani su dva korintska stupa, sigurno kasniji rad. Na njima su tabernakuli sa svecima. Iznad vrata je skromna scena Navještenja, a iznad, u kapeli od šatora, kojeg platno drže dva snažna anđela, lik sv. Augustina okruženog knjigama. Svetac sjedi u borbenom stavu kao da se bori protiv hereza. Cijeli portal završava plamenim jezicima nad kojima je golubica, simbol Duha Svetoga.

Juraj je preuzimao još neke radove u obližnjem Riminiju, a g. 1466. vojvotkinja Battista Sforza, žena Federica da Montefeltra javila je Sieni da će moliti muža, čim se vrati iz Milana, neka im pošalje Jurja »Schiava«. To bi mogao biti Juraj Dalmatinac jer tragova njegova rada talijanski pisac Marchini nalazi u Urbinu, a i u Urbaniji, u crkvi Corpus Domini s čijim se tvrdnjama slaže Fisković.³⁰

Tako se brački kamen, oblikovan dlijetom Jurjevim i njegovih pomagača našao na velebnim zgradama Ankone. Jurjev rad u bogatom gradu i okolici, koju nisu uznemirivale navale turskih četa, mogao se u potpunosti razviti.

Ponovno Šibenik

Juraj je istodobno radio i na šibenskoj katedrali, oko podizanja sakristije za koju je napravio sadreni model, a radove su izveli njegovi suradnici. Već g. 1450. sklopljen je ugovor, ali je do gradnje došlo dvije godine kasnije.

²⁹ M. Montani, n. dj., 26.

³⁰ C. Fisković, *Prilog Jurju Dalmatincu*, n. dj., 36. i sl. Fisković odbacuje mišljenje talijanskih pisaca da je Juraj isklesao kip sv. Nikole iz Tolentina na svećevoj ruci u kapeli uz baziliku u Tolentinu. U tom radu Fisković predlaže da se Jurju pripiše lik sv. Grgura pape što je naknadno uzidan u jugoistočnoj strani crkve San Vidal u Veneciji.

Sakristija od lijepog bračkog kamena bila je gotova g. 1454,³¹ kako piše u zapisniku prokuratora: »završeno je u potpunosti djelo kako se rečeni majstor Juraj obligirao...«

Juraj je sakristiju podigao na jugu krstionice. Smjestio ju je na stupove i time osigurao prolaz uz knežev dvor prema gradskim vratima na obali. Sakristiju je Juraj pokrio velikim kamenim blokovima sa žljebovima. Ti su blokovi sa žljebovima preteče kasnije čudesno izvedenog krova katedrale, što ga je nakon Jurjeve smrti izveo Nikola Firentinac.

Završivši sakristiju, Juraj je napravio grobnicu biskupa Šižgorića († 1454) i smjestio je pred prezbiterijem u katedrali. U biskupskom ornatu mirno leži mrtvo tijelo poletnog pokretača brojnih radova oko katedrale, tijelo nabuhlo već u smrtnom zagrljaju.

Juraj je i dalje sa svojim suradnicima nastavio radove u katedrali. Oni su se prekidali zbog kuge (1456—57), ali još više zbog ekonomskih poteškoća. Turske čete počele su se pojavljivati i u šibenskoj okolici. Kroničar, opat Stjepan Biličić piše da su već g. 1432. prodrli Turci do Srime³² i nakon toga još više poslije g. 1466. kad počinju sve više pustošiti polja i sela.

I tada je Juraj isklesao dva svoja remek djela — kipove sv. Petra i Pavla koje je postavio u baldakine iznad Boninovih likova Adama i Eve na »Lavljim vratima«. Njih je, nešto pretjerano, H. Polnesciz usporio s Michelangelovim kipovima.³³ Oni su kameni prkos otpora neprijatelju što je svojim udarima otežavao razvoj Šibenika, a time i završetak katedrale.

U službi Dubrovačke republike

Juraj je prihvaćao u isto doba poslove i u Dubrovniku. On je još od g. 1452. dolazio u Dubrovnik zbog nepoznatih poslova, a moguće je da je savjetovao predstavnike Republike u građevinskim pitanjima, osobito oko podizanja utvrđenja, potrebnih zbog turske opasnosti.

God. 1464. dubrovačko vijeće pozvalo je Jurja da dovrši radove na kuli Minčeti i sv. Katarini jer su prekinuli ugovore s graditeljem Michelozzom iz Firenze. Juraj je g. 1464. stupio u službu Republike. Radnici su morali zidati Minčetu »prema nacrtu i uzorku majstora inženjera Jurja«. On je Minčetu još više podigao i na konzole postavio kruništa.³⁴ Tako je ta glavna utvrda slobodarskog Dubrovnika dobila širi i veličanstveniji izgled. Juraj je izvodio i druge radove za Republiku, ali o njima se ne zna, jer je on bio službeni a ne privatni graditelj; potres g. 1667. uništio je sigurno i neka Jurjeva djela.

³¹ M. Montani, n. dj., 28—31.

³² F. Gundrum, *Latinski rukopis svećenika Dalmatinca iz petnaestog stoljeća*, Vj AHD, n. s. VI, Zagreb 1902, 213; S. M. Traljić, *Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća*, *Radovi Instituta JAZU* — Zadar, 11—12, Zadar 1965, 203. i sl.

³³ Lj. Karaman, *Juraj Dalmatinac*, n. dj., 95.

³⁴ L. Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, Zagreb 1955, 94. i sl.

Juraj je sudjelovao i u gradnji zidina između Maloga i Velikoga Stona gdje je na vrh brda Podzvid iznad mjesta podigao tvrđavu.

U Dubrovniku je Juraj isklesao i jedan kip sv. Vlaha, zaštitnika grada.³⁵ To je vjerojatno njegovo posljednje kiparsko djelo i na njemu, simbolu slobode, odmorile su se njegove umorne ruke. Sv. Vlaha je smireni starac. Kip je kasnije sa zidina bio smješten u vrt ubožnice »Domus Christi«, a zatim, da ne bi propao, u kapelu Sorkočevića ljetnikovca.

God. 1446. Juraj je napustio Republiku sv. Vlaha.

Kraj puta

Nakon napuštanja Dubrovnika Juraj je nastavio voditi radionicu u Šibeniku kao »protomajstor klesara gradnje sv. Jakova«. On je nastojao odgojiti generacije klesara, kipara i graditelja, kao Ivana Drastića iz Livna ili sina Ruže pok. Cvitana Hetišćevića iz Vrhnika.

Posljednji njegov pothvat za katedralu bio je odlazak u Rim gdje je trebao urediti ostavštinu šibenskog biskupa Urbana Vinjaka koji je umro u Portu, predgrađu Vječnog grada.³⁶ Taj je biskup, kao i ostali, nastojao oko podizanja katedrale. On je g. 1467. dobio oprost za one koji uz pohod crkvi pruže i milostinju za gradnju. Pa ipak, sve teže je išlo s radovima. Okolica je već dobrano bila pustošena, a opadali su prihodi sa zemalja i osobito od trgovine.

God. 1473. umro je veliki umjetnik sa sjetom u srcu gledajući nedovršeno svoje glavno djelo. Umro je Juraj i doživio sudbinu mnogih naših velikana... Ni za grob mu se ne zna...

Pa ipak, nakon pet stoljeća, zahvaljujući zalaganju naših stručnjaka i cijelog društva, njegovo je djelo dobilo priznanje i mjesto koje mu pripada u razvoju naše kulture. On nije anonimni »Schiavone« ili »Orsini« nego Hrvat — Juraj Dalmatinac iz Zadra, najveći čovjek naše starije umjetnosti koji je otvorio put renesanse, dugotrajni izvor građevinsko-kiparskog djelovanja kod nas. I stoga su »lapičide« naših dana ovjekovječili njegov lik. Ponosno stoji Juraj u radnoj odjeći s čekićem u ruci pred šibenskom katedralom, pun životnog prkosa, u djelu Ivana Meštrovića ili kao renesansni mirni majstor na medalji Vanje Radauša, a izrasta u ateljeu Ivana Mirkovića za grad Pag...

Vraćen je dug velikanu prostora i oblika.

³⁵ C. Fisković, *Neobjavljeno djelo Jurja Dalmatinca u Dubrovniku, Anal. Hist. inst. JAZU*, Dubrovnik 1952, 145—150.

³⁶ M. Montani, n. dj., 55. D. Frey, n. dj., 182.